4-tema. Ata-analar hám balalardıń huqıqları hám minnetlemeleri

4-tema / 16 · 1-semestr

MAZMUNI

1. Bap
2. Qısqasha juwmaq
3. Kazuslar (IRAC)
4. Test
5. Glossariy
6. Xronologiya
7. Mind-map
8. Túsindiriw hám sxema
9. Derekler

Bap

Shańaraq huqıqınıń eń áhmiyetli hám oraylıq institutlarınıń biri — bul ata-analar hám balalar ortasındağı huqıqıy qatnasıqlar. Adamzat tariyxında balaǵa bolǵan qatnas dáslepki dáwirlerdegi shápáátsizlikten baslap, búgingi kúndegi balanıń eń ústin máplerin támiyinlewdey joqarı civilizaciya dárejesine shekemgi uzaq joldı basıp ótti. Ózbekstan Respublikası shańaraq nızamshılıǵınıń tiykarǵı principi de bala máplerініń ústinligi esaplanadı. Bul sabaqta biz ata-analar hám balalardıń huqıq hámde minnetlemelerin sistemalı túrde úyrenemiz. Sabaǵımızdıń jol kartası tómendegilerdi óz ishine aladı: birinshiden, ata-ana hám bala huqıqlarınıń ulıwma klassifikaciyası menen tanısamız; ekinshiden, kámiletke tolmaǵan balanıń hám ata-ananıń shaxsiy múlkshilik emes hám múlkshilik huqıqların analiz qılamız; úshinshiden, ata-analıq huqıqınan ayırıw hám onı sheklew sıyaqlı shańaraqlıq-huqıqıy juwapkershilik ilajların kórip shıǵamız. Soniń menen birge, balanıń ómiri yamasa den-sawlıǵına tuwrıdan-tuwrı qáwip tuwılǵanda onı ayrıqsha jaǵdayda alıp qoyıw tártibi hám onda mámleketlik organlardıń qatnasıwı sıyaqlı ámeliy áhmiyetke iye bolǵan máselelerdi huqıqıy jaqtan analiz qılamız.

QISQASHA

- 18 jas — Balalıq dáwiri (Shaxs 18 jasqa tolǵanına shekem bala esaplanadı (emancipaciya yamasa neke jaǵdayları bunnan tısqarı).)
- 10 jas — Balanıń razılıǵı (Ism/familiyanı ózgertiw yamasa ata-analıq huqıqın tiklew ushın 10 jasqa tolǵan balanıń razılıǵı shárt.)
- 6 ay — Sheklewden ayırıwǵa shekem (Huqıq sheklengennen soń ata-ana minez-qulqı 6 ay ishinde ózgermese, ayırıw dawsı kirgiziledi.)
- 7 kún — Sudqa múrájáát múddeti (Balanı ayrıqsha jaǵdayda alıp qoyǵannan soń sudqa dawa kirgiziw ushın beriletuǵın maksimal múddet.)

4.1 Ata-analar hám balalardıń huqıq hám minnetlemeleriniń klassifikaciyası

Ata-analar hám balalar ortasındaǵı huqıqıy qatnasıqlar shańaraq huqıqınıń tiykarǵı bólegin quraydı. Tariyxıy jaqtan alıp qaraǵanda, balanıń huqıqıy statusı turaqlı túrde ózgerip kelgen. Mısalı, áyyemgi zardushtiylerdiń muqaddes kitabı bolǵan “Avesto”da bala tárbiyasına onıń ata-anası hám urıwı juwapker ekenligi atap ótilgen. XX ásirge kelip bolsa, BMTnıń “Bala huqıqları haqqında”ǵı Konvenciyası qabıl etiliwi menen bala 18 jasqa tolmaǵan ǵárezsiz huqıq iyesi sıpatında tán alındı. Ózbekstan Respublikası nızamshılığında da, atap aytqanda, Ózbekstan Respublikası Konstituciyasında ata-analar óz perzentlerin kámiletke tolǵanǵa shekem baǵıwı, tárbiyalawı hám hár tárepleme kámál tabıwı ushın ǵamqorlıq qılıwı belgilep qoyılǵan.

Ata-analar hám balalardıń huqıq hámde minnetlemeleri óziniń mánisi hám baǵdarına qaray eki iri toparǵa klassifikaciyalanadı: shaxsiy múlkshilik emes huqıqlar hám múlkshilik huqıqlar. Shaxsiy múlkshilik emes huqıqlar ata-ana hám bala ortasındaǵı ruwxıy, psixologiyalıq hám tárbiyalıq baylanıslardı óz ishine aladı. Bularǵa balanıń shańaraqta jasaw, ism hám familiya alıw, óz pikirin bildiriw huqıqları hámde ata-ananıń balaǵa tálim-tárbiya beriw, onıń nızamlı máplerin qorǵaw sıyaqlı huqıq hám minnetlemeleri kiredi. Bul huqıqlar ústinlik qásiyetine iye bolıp, olar tuwrıdan-tuwrı shaxs penen baylanıslı.

Múlkshilik huqıqlar hám minnetlemeler bolsa materiallıq baylıqlar menen baylanıslı qatnasıqlardı tártipke saladı. Buǵan ata-ananıń balanı materiallıq jaqtan támiyinlew (aliment) minnetlemesi, balanıń ózine tán jeke múlkke iye bolıw huqıqı hámde ata-ana hám balanıń mal-múlkiniń bólekligi sıyaqlı máseleler kiredi. Bul klassifikaciya Shańaraq kodeksiniń 11, 12 hám 13-baplarında tolıq sáwlelendirilgen.

Faraziy mısal: Puqaralar Jasur hám Malika nızamlı nekeden ótip, perzentli boldı. Olardıń perzentine ism tańlawı, oǵan tálim hám tárbiya beriwi — bul shaxsiy múlkshilik emes huqıq hám minnetleme. Biraq perzentine kiyim-kenshek satıp alıwı, onıń jasawı ushın materiallıq shárayat jaratıwı, sonıń menen birge, babası tárepinen aqlığına sawǵa etilgen úydi basqarıwı — bul múlkshilik huqıqlar hám minnetlemeler toparına kiredi. Bul klassifikaciyanı durıs parıqlaw shańaraqlıq dawlardı sheshiwde áhmiyetli orın tutadı.

- Ata-analar hám balalar ortasındaǵı huqıqlar shaxsiy múlkshilik emes hám múlkshilik túrlerge bólinedi.
- Shaxsiy múlkshilik emes huqıqlar tárbiya, ism beriw, qorǵaw sıyaqlı ruwxıy baylanıslardı óz ishine aladı.
- Múlkshilik huqıqlar támiyinat (aliment) hám mal-múlkke iyelik qılıw menen baylanıslı (Shańaraq kodeksi, 90-95-statyalar).
- Ózbekstan Respublikası Konstituciyasına kóre, ata-analar balaların kámiletke tolǵansha baǵıwǵa hám tárbiyalawǵa májbúr.

> **TIYKARǴI PIKIR**
> Shaxsiy múlkshilik emes huqıqlar shańaraq huqıqında ústin áhmiyetke iye, sebebi olar balanıń shaxs sıpatında qáliplesiwi hám jámiyette óz ornın tabıwına tuwrıdan-tuwrı tásir kórsetedi.

4.2 Kámiletke tolmaǵan balalardıń shaxsiy múlkshilik emes huqıqları

Bala — 18 jasqa tolmaǵan shaxs bolıp, ol shańaraqlıq qatnasıqlardıń ǵárezsiz subyekti esaplanadı. Shańaraq kodeksiniń 65-statyasına muwapıq, hár bir bala shańaraqta jasaw hám tárbiyalanıw, óz ata-anasın biliw, olardıń ǵamqorlığınan paydalanıw hám olar menen birge jasaw huqıqına iye. Eger ata-ana bolmasa yamasa

olar ata-analıq huqıqınan ayırıla, balanıń shańaraqta tárbiyalanıw huqıqı qáwenderlik hám qamqorlıq organı tárepinen támiyinlenedi.

Balanıń áhmiyetli huqıqlarınan biri — qarım-qatnas qılıw huqıqı. Shańaraq kodeksiniń 66-statyasında belgileniwinshe, bala ata-anası, baba-maması, aǵa-inileri hám basqa tuwısqanları menen kórisiw huqıqına iye. Ata-ananıń ajırasıwı yamasa túrli mámleketlerde jasawı balanıń bul huqıqına tásir qılmaydı. Sonıń menen birge, bala óz huqıq hám nızamlı máplerin qorǵaw huqıqına iye (Shańaraq kodeksi, 67-statya). Eger ata-ana óz minnetlemelerin orınlamasa yamasa huqıqlarınan jaman niyetlerde paydalansa, bala qáwenderlik hám qamqorlıq organına, 14 jasqa tolǵannan keyin bolsa ǵárezsiz túrde sudqa múrájáát qılıwı múmkin.

Shańaraq kodeksiniń 2026-jılda jańalanǵan 68-statyasına kóre, bala óz máplerine tiyisli máselelerdi sheshiwde, jasına qaramastan, óz pikirin erkin bildiriwge haqı. Wákillikli organlar qarar qabıl qılıwda balanıń eń ústin máplerinen kelip shıǵıwı shárt. Bunnan tısqarı, bala ism, ákesiniń ismi hám familiya alıw (Shańaraq kodeksi, 69-statya) hámde olardı ózgertiw huqıqına (Shańaraq kodeksi, 70-statya) iye. 10 jasqa tolǵan balanıń ism-familiyasın ózgertiw tek onıń razılıǵı menen ámelge asırıladı.

Faraziy mısal: 12 jaslı Sardordıń ata-anası nızamlı nekeden ajırastı. Sud Sardordıń jasaw ornın anası menen belgiledi. Biraq Sardor ákesi hám maması menen kórisiwdi qáleydi. Anası buǵan qarsılıq qılmaqta. Nızamshılıqqa kóre, Sardor ákesi hám tuwısqanları menen kórisiw huqıqına iye. Eger ana qarsılıq qılsa, áke qáwenderlik hám qamqorlıq organına yamasa sudqa múrájáát qılıwı múmkin. Sud procesinde Sardordıń pikiri álbette tıńlanadı hám onıń eń ústin mápleri esapqa alınadı.

- Hár bir bala shańaraqta jasaw, tárbiyalanıw hám óz ata-anasın biliw huqıqına iye (Shańaraq kodeksi, 65-statya).
- Ata-ananıń ajırasıwı balanıń olar hám basqa tuwısqanları menen kórisiw huqıqına tásir qılmaydı (Shańaraq kodeksi, 66-statya).
- Bala óz huqıqların qorǵawdı sorap 14 jastan ǵárezsiz túrde sudqa múrájáát qılıwı múmkin (Shańaraq kodeksi, 67-statya).
- Bala óz máplerine tiyisli máselelerde jasına qaramastan pikir bildiriwge haqı (Shańaraq kodeksi, 68-statya).
- 10 jasqa tolǵan balanıń ism yamasa familiyasın ózgertiw tek onıń razılıǵı menen ámelge asırıladı (Shańaraq kodeksi, 70-statya).

> **IMTIXAN USHIN**
> Imtixanda jas cenzlerine itibar beriń: Bala sudqa ǵárezsiz múrájáát qılıwı ushın 14 jasqa, ism-familiyasın ózgertiwge razılıq beriwi ushın bolsa 10 jasqa tolǵan bolıwı kerek. Pikir bildiriw huqıqı bolsa jasına qaramastan támiyinlenedi.

> **IS PENEN BAYLANIS**
> Eger ata-ana balanıń huqıqların buzsa, mısalı, oǵan qarsı zorlıq qılsa, bala qorǵaw sorap tuwrıdan-tuwrı qáwenderlik hám qamqorlıq organına múrájáát qılıwǵa haqı.

4.3 Ata-analardıń shaxsiy múlkshilik emes huqıqları hám minnetlemeleri

Shańaraq nızamshılıǵınıń áhmiyetli principinen biri — ata-ananıń óz balalarına qarsı teń huqıq hám minnetlemelerge iye ekenligi (Shańaraq kodeksi, 71-statya). Bul huqıqlar bala 18 jasqa tolǵanda yamasa nızamda belgilengen tártipte tolıq muwamala uqıplılıǵına iye bolǵanda (emancipaciya yamasa nekege kiriw) tawsıladı. Hátte kámiletke tolmaǵan ata-analar da óz balası menen birge jasaw hám onıń tárbiyasında qatnasıw huqıqına iye bolıp, 16 jasqa tolǵash bul huqıqlardı ǵárezsiz ámelge asıradı (Shańaraq kodeksi, 72-statya).

Ata-ana óz balaların tárbiyalaw, olardıń den-sawlıǵı, fizikalıq, ruwxıy hám mánáwiy kámál tabıwı haqqında ǵamqorlıq qılıwǵa májbúr (Shańaraq kodeksi, 73-statya). Sonıń menen birge, balalardıń huqıq hám máplerin qorǵaw da ata-ana moynına júkletiledi hám olar sudta bólek wákilliksiz balanıń nızamlı wákili sıpatında qatnasadı (Shańaraq kodeksi, 74-statya). Eń áhmiyetli qaǵıyda sonday, ata-analıq huqıqı balalar máplerine qarsı tárizde ámelge asırılıwı múmkin emes. Balalardı tárbiyalawda shápáátsizlik, qopal qatnas yamasa insan qádir-qımbatın kemsitiwshi usıllardan paydalanıw qatań qadaǵan etiledi (Shańaraq kodeksi, 75-statya).

Baladan bólek jasap atırǵan áke yamasa ananıń huqıqları Shańaraq kodeksiniń 76-statyasında bólek kepillengen. Ol bala menen kórisiw, tárbiyasında qatnasıw hám tálim alıwı máselelerin sheshiwde qatnasıw huqıqına iye. Bala menen jasap atırǵan áke (ana) buǵan qarsılıq qılmawı kerek, eger bul balanıń den-sawlıǵına zıyan keltirmese.

Faraziy mısal: Rustam hám Nodira nızamlı nekeden ajırasqan. Olardıń perzenti Nodira menen jasaydı. Rustam hár dem alıs kúnleri perzenti menen kórisiwdi hám onıń mekteptegi ózlestiriwin qadaǵalawdı qáleydi. Nodira jeke adawetligi sebebi Rustamǵa perzentin kórsetiwden bas tartpaqta. Nızamǵa kóre, Nodiranıń háreketi nızamsız. Rustam bala menen kórisiw tártibin belgilewdi sorap sudqa múrájáát qılıwı múmkin. Eger Nodira sud qararın qasqannan orınlamasa, sud balanıń máplerin esapqa alıp, balanı Rustamǵa alıp beriw haqqında qarar shıǵarıwı da múmkin.

- Áke hám ana óz balalarına qarsı teń huqıq hám minnetlemelerge iye (Shańaraq kodeksi, 71-statya).
- Ata-ana balanıń tálim-tárbiyası, den-sawlıǵı hám kámál tabıwı ushın juwapker (Shańaraq kodeksi, 73-statya).
- Ata-analıq huqıqı balanıń eń ústin máplerine qarsı tárizde, shápáátsizlik hám qopallıq penen ámelge asırılıwı múmkin emes (Shańaraq kodeksi, 75-statya).
- Baladan bólek jasap atırǵan áke (ana) bala menen kórisiw hám tárbiyasında qatnasıw huqıqına iye (Shańaraq kodeksi, 76-statya).

JIYI USHIRASATUǴIN QÁTELIK

Kóp ushırasatuǵın qáte: Ata-analar ajırasqanda, bala menen jasamaytuǵın áke (ana) óziniń tárbiya beriw huqıqınan ayırıladı, dep oylaw. Tiykarında, ajırasıw ata-analıq huqıqların biykar qılmaydı.

SALISTIRIŃ

Ata-ana hám bala ortasında mápler soqlıǵısıwı anıqlansa, ata-ana balanıń máplerin qorǵawǵa haqı emes. Bunday jaǵdayda qáwenderlik hám qamqorlıq organı bala ushın arnawlı wákil tayınlaydı.

4.4 Ata-analar hám balalardıń múlkshilik huqıqları hám minnetlemeleri

Shańaraq nızamshılıǵında ata-ana hám balalardıń múlkshilik huqıqları anıq shegaralanǵan. Shańaraq kodeksiniń 90-statyasına tiykar, ata-ana tiri waqtında balalar olardıń mal-múlkine qarsı múlkdar bolıw huqıqına iye emes. Tap sonday, ata-ana da kámiletke tolmaǵan balalardıń mal-múlkine qarsı múlkdar bolıw huqıqına iye emes. Yaǵnıy, shańaraqta ata-ana hám balalardıń múlki bólek-bólek bolıwı nızam menen kepillengen.

Kámiletke tolmaǵan balalar nızamda belgilengen tártipte jeke múlk iyesi bolıw huqıqına iye. Shańaraq kodeksiniń 93-statyasına kóre, balanıń sawǵa, miyras retinde alǵan mal-múlki, sonıń menen birge, jeke miyneti hám isbilermenlik iskerligi nátiyjesinde arttırǵan dáramatları, jeke paydalanıwındaǵı buyımları (kiyim-kenshek, oqıw quralları) onıń jeke múlki esaplanadı. Balanıń múlkin basqarıw puqaralıq nızamshılıǵı tiykarında ámelge asırıladı. Puqaralıq kodeksine kóre, kámiletke tolmaǵanlardıń muwamala uqıplılıǵı olardıń jasına qaray 4 toparǵa bólinedi: tolıq muwamala uqıplılıǵına iye bolǵanlar (emancipaciya qılınǵanlar), 14 ten 18 jasqa shekem bolǵanlar, 6 dan 14 jasqa shekem bolǵanlar hám 6 jasqa shekem bolǵanlar. 14 jasqa shekemgi balanıń múlkin tolıq biylew ata-ana tárepinen ámelge asırılsa da, iri pitimler ushın qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń ruxsatı talap etiledi.

Faraziy mısal: 15 jaslı Anvarǵa babası óziniń atındaǵı qımbat bahalı noutbukti rásmiy sawǵa qıldı. Bul noutbuk Anvardıń jeke múlki esaplanadı. Anvardıń ata-anası finanslıq qıyınshılıqqa ushırap, qarızların tólew maqsetinde bul noutbukti satpaqshı boldı. Nızamshılıqqa kóre, ata-ana balanıń jeke múlkin onıń máplerine qarsı túrde, ózbetinshe sata almaydı. Balanıń múlkin basqalarǵa beriw menen baylanıslı pitimler qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń ruxsatı menen ǵana dúziliwi múmkin. Bul qaǵıyda balanıń múlkshilik huqıqların ata-ananıń jaman niyetlerinen qorǵaydı.

- Ata-ana hám bala bir-biriniń mal-múlkine qarsı múlkdar bolıw huqıqına iye emes (Shańaraq kodeksi, 90-statya).
- Balanıń sawǵa, miyras, jeke miynet hám isbilermenlikten tapqan mal-múlki onıń jeke múlki esaplanadı (Shańaraq kodeksi, 93-statya).
- Balanıń mal-múlkin basqarıw hám biylew puqaralıq nızamshılıǵı (muwamala uqıplılıǵı jası) tiykarında ámelge asırıladı (Shańaraq kodeksi, 94-statya).
- Ata-ana hám balalar ortasındaǵı múlkshilik dawlar sud tárepinen sheshiledi hám bunda qáwenderlik organı qatnasadı (Shańaraq kodeksi, 95-statya).

> **IS PENEN BAYLANIS**
> Ámeliy mısal: Eger bala óz miyneti menen dáramat tapsa (mısalı, 16 jaslı bala dástúrshi bolıp islese), bul dáramat onıń jeke múlki sanaladı hám ata-ana onı balanıń razılıǵısız ózlestire almaydı.

4.5 Ata-analıq huqıqınan ayırıw

Ata-analıq huqıqınan ayırıw — shańaraqlıq-huqıqıy juwapkershiliktiń eń awır hám sońǵı ilajı bolıp, ol tek sud tártibinde ámelge asırıladı. Shańaraq kodeksiniń 79-statyasında bul ilajdı qollaw ushın anıq tiykarlar keltirilgen. Bularǵa: ata-analıq minnetlemelerin orınlawdan bas tartıw (sonıń ishinde, aliment tólemew), balanı dálilsiz sebeplerge kóre tuwıw úyinen yamasa mákemeden alıwdan bas tartıw, ata-analıq huqıqınan

jaman niyetlerde paydalanıw, balaǵa qarsı shápáátsiz qarım-qatnas qılıw (fizikalıq yamasa ruwxıy zorlıq), turaqlı túrde ishkilikbazlıq yamasa neshwembentlikke beriliw, sonıń menen birge, bala yamasa er (hayal)dıń ómiri hám den-sawlıǵına qarsı qasqannan jınayat islew kiredi.

Is sud tárepinen prokuror hámde qáwenderlik hám qamqorlıq organı qatnasıwında kóriledi. Ata-analıq huqıqınan ayırılǵan shaxs balaǵa qarsı tuwısqanlıq faktine tiykarlanǵan barlıq huqıqlardan, sonıń ishinde, keleshekte onnan támiyinat alıw hám mámleket tárepinen beriletuǵın jeńilliklerden ayırıladı. Biraq, eń áhmiyetli qaǵıyda sonday, huqıqtan ayırılıw ata-ananı balaǵa támiyinat beriw (aliment tólew) minnetlemesinen azat qılmaydı (Shańaraq kodeksi, 81-statya). Bala bolsa óziniń múlkshilik huqıqların, sonıń ishinde, miyras alıw huqıqın saqlap qaladı.

Ata-analıq huqıqınan ayırıw ómirbaxılıq ilaj emes. Eger ata-ana óz minez-qulqın hám bala tárbiyasına qatnasın unamlı tárepke ózgertse, sud arqalı ata-analıq huqıqın tiklew múmkin (Shańaraq kodeksi, 82-statya). Bunda 10 jasqa tolǵan balanıń razılıǵı talap qılınadı. Eger bala perzentlikke alınǵan bolsa, huqıqtı tiklewge jol qoyılmaydı.

Faraziy mısal: Botir turaqlı túrde ishkilikbazlıqqa berilgen hám 7 jaslı perzentin turaqlı túrde urıp kelgen. Máhálle hám qáwenderlik organı dawası menen sud Botirdi ata-analıq huqıqınan ayırdı. Botir endi perzenti menen jasaw hám tárbiyalaw huqıqınan ayırıldı, biraq sud onnan balanıń támiyinatı ushın aliment óndiriwdi belgiledi. Eger Botir emlenip, salamat turmıs tárizine qaytsa, ol huqıqın tiklewdi sorap sudqa múrájáát qılıwı múmkin.

- Ata-analıq huqıqınan ayırıw tek sud tártibinde hám Shańaraq kodeksiniń 79-statyasındaǵı qatań tiykarlar boyınsha ámelge asırıladı.
- Is prokuror hám qáwenderlik hámde qamqorlıq organı qatnasıwında kóriledi (Shańaraq kodeksi, 80-statya).
- Huqıqtan ayırılǵan ata-ana barlıq huqıqlardan ayırıladı, biraq aliment tólew minnetlemesinen azat etilmeydi (Shańaraq kodeksi, 81-statya).
- Minez-qulıq ózgergende ata-analıq huqıqı sud arqalı tikleniwi múmkin, bunda 10 jaslı balanıń razılıǵı shárt (Shańaraq kodeksi, 82-statya).

> **TIYKARǴI PIKIR**
> Ata-analıq huqıqınan ayırıw ata-ananı jazasız qaldırmaydı: olar huqıqlardan ayırılsa da, balanı materiallıq támiyinlew (aliment) minnetlemesi saqlanıp qaladı. Bul balanıń ústin máplerin qorǵawdıń aydın úlgisi bolıp tabıladı.

4.6 Ata-ana huqıqların sheklew

Ata-analıq huqıqın sheklew — bul balanıń eń ústin máplerin gózlep, ata-ananı huqıqınan ayırmaǵan halda, sud qararı menen balanı olardan alıp qoyıw ilajı (Shańaraq kodeksi, 83-statya). Bul ilaj kóbinese ata-ananıń aybı bolmaǵan, biraq balanı olar menen qaldırıw qáwipli bolǵan jaǵdaylarda qollanıladı. Mısalı, áke yamasa ananıń awır ruwxıy kesellikke shalınıwı, sozılmalı kesellik yamasa awır turmıslıq jaǵdaylardı basınan keshiriwi sebebi balaǵa ǵamqorlıq qıla almawı huqıqtı sheklewge tiykar boladı.

Soniń menen birge, ata-ananıń minez-qulqı bala ushın qáwip tuwdırsa da, biraq ata-analıq huqıqınan ayırıw ushın jetkilikli qatań tiykarlar (dáliller) tabılmasa da, sud huqıqtı sheklew haqqında qarar shıǵarıwı múmkin.

Bul ata-anaǵa óz qátesin tuwrılaw ushın berilgen imkániyat. Eger ata-ana 6 ay ishinde óz minez-qulqın ózgertmese, qáwenderlik hám qamqorlıq organı olardı ata-analıq huqıqınan ayırıw haqqında dawa kirgiziwi shárt.

Huqıqı sheklengen ata-ana balanı shaxsan tárbiyalaw hám mámleketlik jeńilliklerden paydalanıw huqıqınan ayırıladı, biraq aliment tólew minnetlemesi saqlanıp qaladı (Shańaraq kodeksi, 84-statya). Eger ata-ananıń bala menen kórisiwi oǵan unamsız tásir kórsetmese, qáwenderlik organınıń ruxsatı menen kórisiwge ruxsat beriliwi múmkin (Shańaraq kodeksi, 85-statya).

Faraziy mısal: Umida awır ruwxıy tushkunlik hám asab keselligine shalındı. Onıń jaǵdayı 5 jaslı perzenti ushın qáwip tuwdıra basladı, gárshi Umidanıń ózinde balaǵa zıyan jetkiziw qasdı bolmasa da. Qáwenderlik organı sudqa múrájáát qıldı hám sud Umidanıń ata-analıq huqıqın sheklep, balanı waqtınsha qáwenderlikke berdi. Umida emlenip, tolıq sawalǵash, sud arqalı sheklewdi biykar qılıp, perzentin qaytarıp alıwǵa eristi (Shańaraq kodeksi, 86-statya).

- Ata-analıq huqıqın sheklew balanı ata-anadan sud arqalı, huqıqtan ayırmastan alıp qoyıw (Shańaraq kodeksi, 83-statya).
- Tiykarlar: ata-anaǵa baylanıslı bolmaǵan qáwipli jaǵdaylar (kesellik) yamasa ayırıw ushın jetkilikli tiykar bolmaǵan qáwipli minez-qulıq.
- Eger qáwipli minez-qulıq 6 ay ishinde ózgermese, qáwenderlik organı ayırıw boyınsha dawa kirgiziwi shárt.
- Huqıqı sheklengen ata-ana aliment tólewde dawam etedi, biraq balanı shaxsan tárbiyalaw huqıqınan waqtınsha ayırıladı (Shańaraq kodeksi, 84-statya).

> **SALISTIRIŃ**
> Parıqlań: Ata-analıq huqıqınan ayırıw ata-ananıń qasqannan qılǵan ayıplı háreketleri (mısalı, zorlıq, piyanıstalılıq) ushın qollanılsa, sheklew kóbinese ata-ananıń ayıbısız júzege kelgen obyektiv qáwipli jaǵdaylarda (mısalı, awır kesellik) qollanıladı.

4.7 Balanıń ómiri yamasa den-sawlıǵına tuwrıdan-tuwrı qáwip tuwılǵanda balanı alıp qoyıw

Shańaraqlıq qatnasıqlarda geyde sonday ayrıqsha jaǵdaylar júzege kelediki, sud qararın kútiw balanıń ómiri yamasa den-sawlıǵına tuwırlap bolmaytuǵın zıyan jetkiziwi múmkin. Sonday jaǵdaylarda mámleketlik organlarǵa tezkor ilaj kóriw wákilligi berilgen. Shańaraq kodeksiniń 87-statyasına tiykar, balanıń ómiri hám den-sawlıǵına tuwrıdan-tuwrı qáwip (táhdid) astında qalǵanda, qáwenderlik hám qamqorlıq organı balanı ata-anadan yamasa onı óz qaramog‘ına alǵan basqa shaxslardan tezlik penen alıp qoyıwǵa haqı.

Bul process qatań huqıqıy tártipke boysınadı. Balanı tezlik penen alıp qoyıw puqaralar ózin-ózi basqarıw organınıń (máhálle puqaralar jıyını) tiyisli húJjetine tiykar ámelge asırıladı. Balanı alıp qoyǵan qáwenderlik hám qamqorlıq organı bul haqqında dárhal prokurorǵa xabar beriwi shárt. Bala qáwipsiz orınǵa (waqtınsha belgili orınǵa) jaylastırılǵannan soń, qáwenderlik hám qamqorlıq organı jeti kún ishinde ata-ananı ata-analıq huqıqınan ayırıw yamasa olardıń huqıqın sheklew haqqında sudqa dawa arızası menen múrájáát etiwi shárt. Bul mexanizm balanı shańaraqlıq zorlıqtan hám biypárwalıqtan qorǵawdıń eń tezkor kepilligi esaplanadı.

Faraziy mısal: Qońsıńlar máhálle baslıǵına múrájáát qılıp, qońsı shańaraqta 4 jaslı bala qıstıń suwıq kúninde isıtılmaytuǵın bólmede qulıplanıp ketilgenin hám eki kúnnen beri ash qalǵanın xabar qıldı. Qáwenderlik hám qamqorlıq organı wákilleri máhálle baslıǵı menen birgelikte tezlik penen jetip kelip, máhálle húJjetine tiykar balanı alıp qoydı. Bala emlewxanaǵa jaylastırıldı hám prokurorǵa xabar berildi. Bes kúnnen soń qáwenderlik organı ata-ananı huqıqtan ayırıwdı sorap sudqa dawa kirgizdi. Bul tezkor háreket balanıń ómirin saqlap qaldı.

- Balanıń ómiri yamasa den-sawlıǵına tuwrıdan-tuwrı qáwip tuwılǵanda, qáwenderlik organı onı tezlik penen alıp qoyıwǵa haqı (Shańaraq kodeksi, 87-statya).
- Alıp qoyıw puqaralar ózin-ózi basqarıw organınıń (máhálle) húJjeti tiykarında ámelge asırıladı.
- Bala alıp qoyılǵash, qáwenderlik organı dárhal prokurorǵa xabar beriwi shárt.
- Hújjet qabıl etilgennen keyin 7 kún ishinde sudqa ata-analıq huqıqınan ayırıw yamasa sheklew boyınsha dawa kirgiziliwi shárt.

> **IMTIXAN USHIN**
> Imtixanda soralatuǵın múddet hám subyektler: Ayrıqsha jaǵdayda alıp qoyıwda máhálle húJjeti tiykar boladı, prokurorǵa dárhal xabar beriledi hám sudqa dawa kirgiziw múddeti tap 7 kúndi quraydı.

TIYKARǴI JUWMAQLAR

1. Shańaraq huqıqında balanıń eń ústin mápleri hám onıń qáwipsizligi barlıq qaǵıydalardıń negizin quraydı.
2. Ata-ana hám bala ortasındaǵı huqıqlar shaxsiy múlkshilik emes (tárbiya, ism, qarım-qatnas) hám múlkshilik (támiyinat, jeke múlk) túrlerge bólinedi.
3. Bala jasına qaramastan óz máplerine tiyisli máselelerde pikir bildiriw huqıqına iye.
4. Ata-ana hám balanıń mal-múlki bólek bolıp, ata-ana balanıń jeke múlkin ózbetinshe biyley almaydı.
5. Ata-analıq huqıqınan ayırıw ata-ananı balanı materiallıq támiyinlew (aliment) minnetlemesinen azat etpeydi.
6. Ata-analıq huqıqın sheklew kóbinese ata-ananıń ayıbısız júzege kelgen qáwipli jaǵdaylarda qollanılatuǵın waqtınshalıq qorǵaw ilajı bolıp tabıladı.
7. Balanıń ómirine tuwrıdan-tuwrı táhdid bolǵanda, qáwenderlik hám qamqorlıq organı onı sud qararısız, tezlik penen alıp qoyıw wákilligine iye.

Qısqasha juwmaq

Bul sabaqta ata-analar hám balalardıń huqıq hámde minnetlemeleri sistemalı analiz qılındı. Shańaraq nızamshılıǵınıń tiykarǵı irgetası — balanıń eń ústin máplerin támiyinlew. Biz huqıqlardı shaxsiy múlkshilik emes hám múlkshilik túrlerge ajırattıq. Balanıń shańaraqta jasaw, qarım-qatnas qılıw, qorǵanıw hám óz pikirin bildiriw sıyaqlı shaxsiy múlkshilik emes huqıqları kepillengen. Ata-analar bolsa balaǵa tálim-tárbiya beriwde teń huqıq hám minnetlemelerge iye bolıp, ajırasıw yamasa bólek jasaw bul huqıqlardı biykar qılmaydı. Múlkshilik qatnasıqlarda ata-ana hám balanıń mal-múlki qatań ajıratılǵan bolıp, balanıń jeke múlki mámleket qorǵawındadır. Sabaqtıń ekinshi bóleginde shańaraqlıq-huqıqıy juwapkershilik ilajları kórip

shıǵıldı. Ata-analıq huqıqınan ayırıw eń awır ilaj bolsa da, ol ata-ananı aliment tólew minnetlemesinen azat qılmaydı. Ata-ana huqıqların sheklew bolsa tiykarınan balanı qáwipli ortalıqtan waqtınsha qorǵaw maqsetinde qollanıladı. Balanıń ómirine tuwrıdan-tuwrı qáwip tuwılǵanda qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń tezlik penen balanı alıp qoyıw wákilligi balalardı shańaraqlıq zorlıq hám biypárwalıqtan qorǵawdıń eń áhmiyetli mexanizmi ekenligi sáwlelendirildi.

TIYKARǴI PRINCIPLER

1. Bala máplerinıń ústinligi principi barlıq shańaraqlıq dawlardı sheshiwde tiykarǵı ólshem esaplanadı.
2. Áke hám ananıń huqıq hámde minnetlemeleri teń, nekeniń biykar qılınıwı olardı perzent aldındaǵı juwapkershilikten azat etpeydi.
3. Bala jasına qaramastan óz máplerine tiyisli máselelerde pikir bildiriwge haqı.
4. Ata-ana hám balanıń múlki bólek-bólek bolıp, balanıń jeke múlki nızam menen qorǵaladı.
5. Ata-analıq huqıqınan ayırıw ata-ananı balanı materiallıq támiyinlew minnetlemesinen (alimentten) azat qılmaydı.
6. Ata-analıq huqıqın sheklew yamasa ayırıw tek sud tártibinde, prokuror hám qáwenderlik organı qatnasıwında ámelge asırıladı.
7. Balanıń ómirine qáwip tuwılǵanda tezlik penen alıp qoyıw qatań huqıqıy tártip (máhálle húJjeti, 7 kúnlik sud múddeti) tiykarında isleydi.

> **TIYKARǴI TERMINLER**
> Shaxsiy múlkshilik emes huqıqlar · Múlkshilik huqıqlar · Balanıń ústin mápleri · Qáwenderlik hám qamqorlıq organı · Tolıq muwamala uqıplılıǵı (emancipaciya) · Ata-analıq huqıqınan ayırıw · Ata-analıq huqıqın sheklew · Aliment minnetlemesi · Ayrıqsha jaǵdayda alıp qoyıw

IMTIXANǴA TAYARLIQ

- Ata-analar hám balalar ortasındaǵı shaxsiy múlkshilik emes hám múlkshilik huqıqlardı parıqlay alasız ba?
- Balanıń óz pikirin bildiriw huqıqı qanday jastan baslap esapqa alınıwın bilesiz be?
- Ata-analıq huqıqınan ayırılǵan shaxs aliment tólewden azat qılınadı ma?
- Ata-analıq huqıqın sheklew hám ayırıw ortasındaǵı tiykarǵı parıqlardı túsindirip bere alasız ba?
- 10 jaslı balanıń qaysı huqıqıy háreketlerinde ıqtıyarıy razılıǵı talap qılınadı?
- Balanıń ómirine tuwrıdan-tuwrı qáwip tuwılǵanda qáwenderlik organı neshe kún ishinde sudqa dawa kirgiziwi shárt?

Kazuslar (IRAC)

1-kazus · Balanıń pikiri hám ata-ananıń materiallıq múmkinshiligi

> **FAKTLER**

Ajırasqan ata-ana on bir jaslı qızınıń jasaw ornı boyınsha tartıspaqta. Atasınıń jeke úyi hám joqarı dáramatı bar, biraq ol jumısı sebebi menen aydıń kóp bólegin basqa aymaqta ótkizedi. Anası kirey úyde jasaydı, biraq balanıń kúndelikli kútimi, bilimlendiriwi hám emleniwi menen shuǵıllanadı. Qız anası menen qalıwdı qáleytuǵının bildirgen. Ata balanıń pikiri anasınıń tásirinde qálipleskenin ayttı. Jasaw shárayatın úyreniw juwmaǵında tiykarınan bólmeler sanı hám dáramatlar salıstırılǵan.

MÁSELE

Ajırasqan ata-ana ortasında 11 jaslı balanıń jasaw ornın belgilewde materiallıqústemlik hám balanıń qálewi ortasındaǵı qarama-qarsılıqtı huqıqıy sheshiw máseleleri.

NORMA

Shańaraq kodeksiniń 75-statyasına kóre, ata-ana bólek jasaǵanda balanıń qayaqta jasawı olardıń kelisimi boyınsha belgilenedi. Eger kelisim bolmasa, tartıs sud tárepinen balanıń eń ústem mápleri hám onıń pikirin esapqa alǵan halda sheshiledi. Sud balanıń ata-anadan qaysı birine baylanısıp qalǵanlıǵın, jasın, ata-ananıń etikalıq pazıyletlerin, bala menen qatnasıqların hám balanıń rawajlanıwı ushın shárt-shárayatlardı (shuǵıllanıw túri, jumıs tártibi, materiallıq jaǵdayı) esapqa aladı. Shańaraq kodeksiniń 68-statyasına tiykar, bala óz máplerine tiyisli máselelerdi sheshiwde óz pikirin bildiriwge aqılı bolıp, wákillikli organlar onıń jasına qaramastan bul pikirdi kórip shıǵıwı shárt.

ANALIZ

1) Balanıń jasaw ornın belgilewde materiallıq ústemlik jeke-jalǵız sheshiwshi kriteriy esaplanbaydı. Shańaraq kodeksiniń 75-statyasına tiykar, sud ámeldegi qamqorlıq, emocional baylanıslılıq hám balanıń eń ústem máplerin birinshi orınǵa qoyadı. Atasınıń dáramatı joqarı hám jeke úyi bolsa da, onıń jumıs tártibi balaǵa jetkilikli waqıt ajıratıwǵa tosqınlıq etedi. Ananıń kúndelikli kútim, bilimlendiriw hám emleniw menen shuǵıllanıwı balanıń turaqlı rawajlanıwı ushın ústemlik beredi.
2) Balanıń pikirin erkin hám máplerine sáykes túrde anıqlaw ushın sud kórip shıǵıwında qáwenderlik hám qamqorlıq organı qatnasıwı, zárúr jaǵdaylarda psixolog qánige tartılıwı tiyis. Shańaraq kodeksiniń 68-statyası balanıń pikirin jasına qaramastan inabatqa alıwdı talap etedi. Balanıń anası menen qalıw qálewi ananıń tásirinde emes, bálki erkin bildirilgenligin qánige juwmaǵı arqalı tastıyıqlaw hám qáwipsiz ortalıqta sáwbetlesiw kerek.
3) Usınılǵan juwmaq tek ǵana bólmeler sanı hám dáramatlardı salıstırǵan bolsa, bul tolıq emes. Sud qáwenderlik hám qamqorlıq organınan ata-ananıń etikalıq pazıyletleri, hár biriniń bala menen ámeldegi qatnasıqları, balanıń haqıyqıy emocional jaǵdayı hámde ananıń kirey úyindegi shárayatlar balanıń jasawı hám bilim alıwı ushın jetkilikli yamasa jetkiliksizligi boyınsha qosımsha hám tereńlestirilgen juwmaq talap etiwi tiyis.

JUWMAQ

Balanıń jasaw ornın belgilewde tek ǵana materiallıq támiynat emes, bálki balanıń eń ústem mápleri, onıń pikiri hám ata-ananıń oǵan ajırata alatuǵın waqtı tiykarǵı orın iyeleydi. Sud balanıń anası menen qalıw qálewin hám ananıń turaqlı qamqorlıǵın inabatqa alıp, materiallıq kemshiliklerdi aliment arqalı qaplaw shárti menen balanı ana menen qaldırıw haqqında qarar shıǵarıwı maqsetke muwapıq.

TALQILAW USHIN SORAWLAR

1. Balanıń jasaw ornın belgilewde materiallıq ústemlik, ámeldegi qamqorlıq hám emocional baylanıslılıq qanday bahalanadı?
2. Balanıń pikirin erkin hám máplerine sáykes túrde anıqlaw ushın qanday ilajlar kóreliwi kerek?
3. Usınılǵan juwmaqtıń tolıqlıǵı hám tiykarlılıǵın tekseriw ushın sud qanday qosımsha maǵlıwmatlardı alıwı tiyis?

Ózbekstan Respublikasınıń Shańaraq kodeksi (30.04.1998) — https://lex.uz/docs/104720

Bala huqıqları haqqındaǵı konvenciya (BMT, 20.11.1989) — https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

2-kazus · Aliment qarızı hám bala menen qarım-qatnasıq

FAKTLER

Sud qararına kóre, Azamat hár shembi kúni segiz jaslı ulı menen kórisiwi belgilengen. Keyinirek Azamattıń alimentten qarızı payda boldı. Ana balanı kórsetiwdi toqtatıp, «qarızın tólemese, atalıq huqıqınan paydalanbaydı», dedi. Sonıń menen birge, ol mektepten ataǵa balanıń ózlestiriwi haqqında maǵlıwmat bermewdi soradı. Azamat bolsa ushırasıwlardıń birinde balanı kelisilgen waqıtta qaytarmay, bir neshe kún óz úyinde alıp qaldı.

MÁSELE

Aliment minnetlemesin orınlamaw ata-analıq huqıqların (bala menen qarım-qatnasıq hám axborot alıw) sheklewge tiykar bola ma hámde ata-ananıń sud qararın ózbasımshelik penen buzıwı qanday huqıqıy aqıbetler keltirip shıǵaradı?

NORMA

Shańaraq kodeksiniń 76-statyasına kóre, baladan bólek jasap atırǵan ata (ana) bala menen kórisiw, onıń tárbiyasında qatnasıw hám bilimlendiriw mákemelerinen axborot alıw huqıqına iye. Bala menen birge jasap atırǵan ana (ata) bul qarım-qatnasıqqa qarsılıq qılmawı kerek. Shańaraq kodeksiniń 79-statyasına tiykar, aliment tólewden bas tartıw ata-analıq huqıqınan ayırıwǵa tiykar bolıwı múmkin, biraq bul tek sud tártibinde ámelge asırıladı. Sudtıń qarım-qatnasıq tártibi haqqındaǵı sheshim qararı qasqannan orınlanbaǵanda, ayıpker ata-anaǵa nızamshılıqta názerde tutılǵan ilajlar qollanıladı (Shańaraq kodeksi, 76-statya).

ANALIZ

1) Aliment minnetlemesiniń orınlanbawı bala menen qarım-qatnasıq qılıw hám axborot alıw huqıqın avtomatikalıq túrde sheklemeydi. Bul eki ǵárezsiz huqıqıy institut esaplanadı. Aliment qarızı nızamlı

orınlaw tártibinde óndiriledi, biraq ata sud qararı menen ata-analıq huqıqınan ayırılmağansha yamasa sheklenmegenshe óziniń jeke múlklik emes huqıqlarınan (qarım-qatnasıq hám bilimlendiriw mákemesinen mağlıwmat alıw) tolıq paydalanıwda dawam etedi.
2) Ana tárepinen ushırasıwǵa tosqınlıq qılıw hám mektepten axborot beriwdi qadağan etiw Shańaraq kodeksiniń 76-statyasın buzıw esaplanadı hám ózbasımshelik dep sanaladı. Óz náwbetinde, ata tárepinen balanı kelisilgen waqıtta qaytarmaslıq ta sud qararın qasqannan orınlamaw hám ananıń huqıqların buzıw dep bahalanadı. Eki jağdayda da ayıpker shaxslarǵa salıstırǵanda hákimshilik juwapkershilik ilajları (járiyma) qollanılıwı múmkin.
3) Balanıń máplerin támiyinlew ushın qáwenderlik hám qamqorlıq organı tartılıwı, ushırasıwlar tártibi qatań qadağalaw astına alınıwı tiyis. Eger ata balanı qaytarmaslıq arqalı balanıń psixikasına yamasa bilimlendiriw processine zıyan jetkizse, ana ushırasıw tártibin ózgertiw (máselen, tek qáwenderlik organı xızmetkeri qatnasıwında ushırasıw) yamasa atanıń huqıqların sheklew talabı menen sudqa múrájáát qılıw ilajların qollanıwı múmkin.

JUWMAQ

Aliment qarızı hám bala menen qarım-qatnasıq huqıqı bir-birin avtomatikalıq túrde biykarlamaydı. Ata-ananıń ekewi de sud qararı hám nızam talapların ózbasımshelik penen buzǵan. Balanıń eń ústem máplerin támiyinlew ushın sud hám qáwenderlik organları aralasıwı arqalı ushırasıw tártibi qatań orınlanıwı, zárúr bolsa, qáwipsiz qarım-qatnasıqtı támiyinlew ushın qayta kórip shıǵılıwı zárúr.

TALQILAW USHIN SORAWLAR

1. Aliment minnetlemesiniń orınlanbawı bala menen qarım-qatnasıq qılıw hám oniń bilimlendiriwi haqqında axborot alıw huqıqın avtomatikalıq túrde shekley me?
2. Ana tárepinen ushırasıwǵa tosqınlıq qılıw hám ata tárepinen balanı waqtında qaytarmaslıq qanday huqıqıy bahalanıwı kerek?
3. Balanıń máplerin támiyinlew ushın ushırasıw tártibin orınlaw yamasa ózgertiwdiń qanday ilajları qollanılıwı múmkin?

Ózbekstan Respublikasınıń Shańaraq kodeksi (30.04.1998) — https://lex.uz/docs/104720

3-kazus · Qáwenderlik organınıń aralasıwı hám balanı tezlik penen alıp qoyıw

FAKTLER

Erli-zayıplı Sanjar hám Nodira turaqlı túrde spirtli ishimlikler iship, 7 jaslı ulı Botirdi qarawsız qaldırıp kelgen. Qıstıń suwıq kúnlerinde qońsıları Botirdiń juqa kiyimde, ısıtılmaytuǵın úyde jalǵız qalǵanın hám qattı awırıp qalǵanın kórip, máhálle komitetine xabar bergen. Ata-ana úyge mas halatta kelip, medicina járdemin shaqırıwdan bas tartqan hám járdem bermekshi bolǵan qońsılarǵa húјim qılǵan. Balanıń ómiri hám den sawlıǵına tikkeley qáwip tuwılǵanlıǵı sebebi menen, qáwenderlik hám qamqorlıq organı xızmetkerleri jetip kelip, balanı tezlik penen alıp qoyıw ilajın kórgen. Ata-ana bul háreketti nızamsız dep esaplap, balanı qaytarıwdı talap qılmaqta.

MÁSELE

Balanıń ómiri hám den sawlıǵına tikkeley qáwip tuwılǵanda qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń wákillikleri hámde ata-analıq huqıqınan ayırıw máseleleri.

NORMA

Shańaraq kodeksiniń 87-statyasına kóre, balanıń ómiri hám den sawlıǵı tikkeley qáwip astında qalǵanda qáwenderlik hám qamqorlıq organı balanı ata-anadan tezlik penen alıwǵa aqılı. Bul háreket puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organınıń tiyisli húJjetine tiykar ámelge asırıladı. Bunnan keyin organ tezde prokurorǵa xabar beriwi, balanı waqtınsha jaylastırıwı hám jeti kún ishinde ata-ananı ata-analıq huqıqınan ayırıw yamasa sheklew haqqında sudqa dawa kirgiziwi shárt. Shańaraq kodeksiniń 79-statyasına tiykar, turaqlı ishkishilikke beriliw hám ata-analıq minnetlemelerin orınlamaw ata-analıq huqıqınan ayırıwǵa tiykar boladı.

ANALIZ

1) Qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń háreketi tolıq nızamlı. Shańaraq kodeksiniń 87-statyasına tiykar, suwıq úyde awırıw halatında qarawsız qaldırılǵan hám ata-anası tárepinen medicina járdeminen ayırılǵan balanıń ómirine tikkeley qáwip bar. Bul jaǵdayda máhálle komitetiniń húJjeti tiykarında balanı tezlik penen alıp qoyıw zárúrli hám huqıqıy ilaj bolıp tabıladı.
2) Balanı alıp qoyǵannan soń, qáwenderlik hám qamqorlıq organı dárhal prokurorǵa xabar beriwi, Botirdi dawalaw mákemesine yamasa waqtınsha jaylastırıw orayına ótkeriwi hámde jeti kún ishinde Sanjar hám Nodiranı ata-analıq huqıqınan ayırıw yamasa sheklew boyınsha sudqa dawa arızasın kirgiziwi shárt.
3) Ata-ananıń balanı qaytarıw talabı qanaatlandırılmaydı. Olardıń turaqlı ishkishiligi hám balaǵa salıstırǵanda minnetlemelerin orınlamawı, sonday-aq, balanıń ómirin qáwip astında qaldırıwı Shańaraq kodeksiniń 79-statyasına kóre ata-analıq huqıqınan ayırıw ushın jetkilikli tiykar bolıp tabıladı. Sud balanıń eń ústem máplerin gózlep, ata-ananıń talabın biykarlaydı.

JUWMAQ

Balanıń ómiri hám den sawlıǵına qáwip tuwılǵanda mámleket organlarınıń tezkor aralasıwı balanıń eń ústem máplerin qorǵawǵa xızmet etedi. Ata-ananıń ǵayrınızamlı hám qáwipli is-háreketleri olardı ata-analıq huqıqınan ayırıwǵa alıp keledi hám balanı qaytarıw talabı tiykarsız esaplanadı.

TALQILAW USHIN SORAWLAR

1. Qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń balanı tezlik penen alıp qoyıw háreketi nızamlı ma?
2. Balanı alıp qoyǵannan soń qáwenderlik hám qamqorlıq organı qanday huqıqıy qádemlerdi ámelge asırıwı shárt?
3. Ata-ananıń balanı qaytarıw talabı qanaatlandırıwı múmkin be?

Ózbekstan Respublikasınıń Shańaraq kodeksi (30.04.1998) — https://lex.uz/docs/104720

“Bala huqıqlarınıń kepillikleri haqqında”ǵı Nızam, ÓRQ-139 (07.01.2008) — https://lex.uz/docs/1297318

Test

JUWAP TAŃLANATUǴIN SORAWLAR

1. Balanıń shańaraqta jasaw hám tárbiyalanıw huqıqı neni ańlatadı?

- A. Balanıń tek ǵana atası menen jasawın
- B. Múmkinshiligi barınsha shańaraqta jasawı, ata-anasınıń qamqorlıǵınan paydalanıwı hám tárbiya alıwın
- C. Balanıń jasaw ornın tek ǵana mektep belgilewin
- D. Balanıń hár qanday talabın shártsiz orınlawdı

> **DURIS: B**
> Durıs juwap sonı ańlatadı, balanıń óz shańaraǵında jasawı, ata-anası qamqorlıǵınan turaqlı paydalanıwı hám tárbiya alıwı onıń ajıralmas huqıqı bolıp tabıladı. Bul qaǵıyda bala máplerine qarsı bolmaǵan barlıq jaǵdaylarda ámel qıladı (Shańaraq kodeksi, 65-statya). Basqa variantlar nadurıs, sebebi bala tek ata menen jasawǵa májbúr emes.

2. Balanıń ózine tiyisli máseleler boyınsha fikir bildiriw huqıqı qanday támiyinlenedi?

- A. Tek on segiz jastan keyin tán alınadı
- B. Tek ata-anası razı bolsa ámelge asırıladı
- C. Tek múlklik máseleler menen sheklenedi
- D. Onıń pikiri tıńlanadı hám nızam talaplarına muwapıq esapqa alınadı

> **DURIS: D**
> Balanıń ózine tiyisli hár qanday másele sheshilip atırǵanda onıń pikiri jasına qaramastan tıńlanıwı hám eń ústem máplerinen kelip shıǵıp esapqa alınıwı shárt (Shańaraq kodeksi, 68-statya). Basqa variantlar qáte, sebebi fikir bildiriw tek 18 jastan keyin, tek múlklik máselelerde yamasa tek ata-ana razılıǵı menen ámelge asırılmaydı.

3. Balanıń huqıqların ámelge asırıwda tiykarǵı kriteriy qaysı?

- A. Balanıń eń ústem mápleri
- B. Ata-ananıń jámiyettegi abırayı
- C. Tuwısqanlardıń abırayı
- D. Atanıń qálewi

DURIS: A
Ata-analıq huqıqların ámelge asırıwda hám balaǵa tiyisli hár qanday qararlardı qabıl qılıwda balanıń eń ústem mápleri tiykarǵı kriteriy esaplanadı (Shańaraq kodeksi, 75-statya). Basqa variantlar ulıwma naduris, sebebi ata-ananıń jámiyettegi abırayı, tuwısqanlardıń abırayı yamasa tek atanıń jeke qálewi bala máplerinen hesh qashan ústem qoyılıwı múmkin emes.

4. Ata-ana óz balalarına salıstırǵanda qanday huqıqıy statusqa iye?

- A. Ana tek tárbiyalaw, ata tek támiynat beriw huqıqına iye
- B. Ata neke saqlanǵanda ǵana huqıqlarǵa iye
- C. Teń huqıq hám minnetlemelerge iye
- D. Huqıqlar olardıń dáramatına qarap belgiledi

DURIS: C
Ata-ana óz balalarına salıstırǵanda teń huqıq hám minnetlemelerge iye bolıp, bul áhmiyetli qaǵıyda ata-ananıń neke jaǵdayına qaramastan birdey ámel qıladı (Shańaraq kodeksi, 71-statya). Basqa variantlar qáte, sebebi ata-ananıń huqıqları olardıń dáramatına qarap belgilendilmeydi, sonday-aq, tárbiya hám támiynat beriw hár ekewiniń teń minnetlemesi bolıp tabıladı.

5. Ata-ana bólek jasaǵanda balanıń jasaw ornı haqqında kelisim bolmasa, tartıstı kim sheshedi?

- A. Bala oqıp atırǵan mektep
- B. Sud
- C. Atanıń jumıs beriwi
- D. Notarius

DURIS: B
Ata-ana bólek jasaǵanda balanıń qayaqta jasawı olardıń ózara kelisimine tiykar belgilenedi. Eger ortada kelisim bolmasa, tartıs sud tárepinen balanıń eń ústem máplerinen kelip shıqqan halda sheshiledi (Shańaraq kodeksi, 75-statya). Mektep, notarius yamasa jumıs beriwshi bunday shańaraqlıq tartıslardı sheshiw wákilligine iye emes.

6. Ata-ananıń materiallıq-turmıslıq shárayatı jaqsıraq ekenligi balanı oǵan beriw ushın ózi jetkilikli tiykar ma?

- A. Yaq, balanıń máplerine tiyisli barlıq áhmiyetli jaǵdaylar birgelikte bahalanadı
- B. Awa, hár qanday jaǵdayda jetkilikli
- C. Awa, eger ol jeke úyge iye bolsa
- D. Awa, eger basqa tárep kireyde jasasa

DURIS: A
Balanıń jasaw ornın belgilewde tek ǵana materiallıq shárayat emes, bálki balanıń ata-anaǵa baylanısıp qalǵanlıǵı, jası, ata-ananıń etikalıq pazıyletleri hám bala ushın jaratılatuǵın ulıwma shárt-shárayatlar

birgelikte bahalanadı (Shańaraq kodeksi, 75-statya). Sonıń ushın tek ǵana úy-jay yamasa dáramattıń ózi balanı beriw ushın jetkilikli tiykar bola almaydı.

7. Baladan bólek jasap atırǵan ata yamasa ana qanday huqıqqa iye?

- A. Balanıń barlıq qararların jeke ózi qabıl qılıwǵa
- B. Aliment tólemese de balanı qálegen waqıtta alıp ketiwge
- C. Ekinshi ata-ananıń huqıqların biykarlawǵa
- D. Bala menen qarım-qatnasıq qılıw, tárbiyasında hám bilim alıwı máselelerinde qatnasıwǵa

DURIS: D
Baladan bólek jasap atırǵan ata yamasa ana bala menen kórisiw, onıń tárbiyasında hám bilim alıwı máselelerinde qatnasıw huqıqına iye (Shańaraq kodeksi, 76-statya). Basqa variantlar qáte, sebebi ol barlıq qararlardı jeke ózi qabıl qıla almaydı, aliment tólemew juwapkershilikke sebep boladı hám ekinshi táreptiń huqıqın biykarlay almaydı.

8. Aliment qarızı payda bolıwı ata-analıq huqıqların avtomatikalıq túrde tamamlay ma?

- A. Awa, birinshi keshiktirilgen aydan
- B. Awa, máhálle juwmaǵı menen
- C. Yaq, ata-analıq huqıqlarına tiyisli ilajlar bólek huqıqıy tiykar hám tártipte qollanıladı
- D. Awa, balanıń anası talap qılsa

DURIS: C
Aliment tólemew ata-analıq huqıqınan ayırıw ushın tiykar bolıwı múmkin, biraq bul avtomatikalıq túrde júz bermeydi. Bul másele tek sud tártibinde, balanıń máplerin qorǵaw maqsetinde kórip shıǵıladı (Shańaraq kodeksi, 79, 80-statyalar). Máhálle juwmaǵı yamasa tek ananıń talabı menen huqıq avtomatikalıq túrde tamamlanbaydı.

9. Balanıń mal-múlki hám ata-ana mal-múlki ortasındaǵı qatnasıq qaysı juwapta durıs?

- A. Bala ata-ana múlkine, ata-ana bolsa bala múlkine avtomatikalıq múlk huqıqına iye bolmaydı
- B. Balanıń barlıq mal-múlki atasına tiyisli
- C. Balanıń miyrası ata-ananıń ulıwma múlkine aylanadı
- D. Ata-ana balanıń múlkin sheklewsiz biyleydi

DURIS: A
Nızamshılıqqa kóre, ata-ana tiri waqtında balalar olardıń mal-múlkine, ata-ana da erjetpegen balalardıń mal-múlkine salıstırǵanda avtomatikalıq múlkdar bolıw huqıqına iye emes (Shańaraq kodeksi, 90-statya). Basqa variantlar qáte, sebebi balanıń múlki atasına ótip qalmaydı hám ata-ana balanıń múlkin óz qálewinshe sheklewsiz biyley almaydı.

10. Ata-analıq huqıqınan ayırıw qaysı tártipte ámelge asırıladı?

- A. Notarial arıza tiykarında

- B. Sud tártibinde
- C. Máhálle bayanlaması tiykarında
- D. FHDYO xızmetkeriniń qararı menen

DURIS: B
Ata-analıq huqıqınan ayırıw tek sud tártibinde ámelge asırıladı. Bul processte prokuror hámde qáwenderlik hám qamqorlıq organı qatnasıwı shárt (Shańaraq kodeksi, 80-statya). Notarius, máhálle yamasa FHDYO xızmetkeri bunday qarar qabıl qılıw wákilligine iye emes, sebebi bul ata-anaǵa salıstırǵanda eń keskin huqıqıy ilaj esaplanadı.

11. Rustam hám onıń zayıbı turaqlı spirtli ishimlik iship, 5 jaslı perzenti Umidti qarawsız qaldırǵan. Úyde órt shıǵıw qáwipi tuwılıp, balanıń ómirine tikkeley qáwip júzege keldi. Bunday jaǵdayda qanday tezkor ilaj kóreliwi kerek?

- A. Sud qararı shıqqanǵa shekem bala ata-anası menen qaldırıladı
- B. Máhálle baslıǵı balanı dárhal basqa shańaraqqa perzentlikke beredi
- C. Qáwenderlik hám qamqorlıq organı balanı tezlik penen ata-anadan alıp qoyadı
- D. Prokuror balanı ata-anadan alıp qoyıw boyınsha 15 kún ishinde qarar shıǵaradı

DURIS: C
Balanıń ómiri hám den sawlıǵı tikkeley qáwip astında qalǵanda qáwenderlik hám qamqorlıq organı balanı ata-anadan tezlik penen alıp qoyıwǵa aqılı. Bul ilaj puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organınıń tiyisli húJjetine tiykar ámelge asırıladı hám jeti kún ishinde sudqa dawa kirgiziledi (Shańaraq kodeksi, 87-statya).

12. 15 jaslı Alisherge babası óz atındaǵı úydi sawǵa qıldı. Alisherdiń atası qarızların tólew maqsetinde bul úydi satpaqshı boldı. Atasınıń bul háreketi nızamlı ma?

- A. Yaq, ata-ana erjetpegen balanıń mal-múlkine salıstırǵanda múlkdar bolıw huqıqına iye emes
- B. Awa, sebebi bala 18 jasqa tolmaǵan hám onıń múlkin ata-ana erkin biyleydi
- C. Awa, eger máhálle komiteti úydi satıwǵa jazbasha ruxsat berse
- D. Yaq, tek ananıń da razılıǵı bolsa ǵana úydi satıw múmkin

DURIS: A
Nızamshılıqqa kóre, ata-ana erjetpegen balanıń mal-múlkine salıstırǵanda múlkdar bolıw huqıqına iye emes. Balanıń sawǵa retinde alǵan mal-múlki onıń jeke múlki esaplanadı (Shańaraq kodeksi, 90, 93-statyalar). Balanıń múlkin biylewde nızamlı wákil retinde háreket qılınǵanda qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń ruxsatı talap etiledi.

13. Ata-ana nızamlı ajırasqanınan soń, 12 jaslı Malika anası menen qaldı. Anası Malikanıń familiyasın óziniń házirgi familiyasına ózgertpekshi. Bunıń ushın qanday huqıqıy talap orınlanıwı shárt?

- A. Tek atasınıń jazbasha razılıǵı alınıwı jetkilikli
- B. Mektep hákimshiliginiń unamlı juwmaǵı alınıwı kerek
- C. Sud arqalı atalıq huqıqı biykarlanıwı shárt

• D. Malikanıń óz razılıǵı alınıwı shárt

DURIS: D

On jasqa tolǵan balanıń ismin yamasa familiyasın ózgertiwge tek onıń óz razılıǵı menen jol qoyıladı (Shańaraq kodeksi, 70-statya). Sonday-aq, qáwenderlik hám qamqorlıq organı bul másele boyınsha balanıń máplerin hám basqa ata-ananıń pikirin esapqa alǵan halda qarar qabıl qıladı. Basqa variantlar nızamshılıqqa qarsı.

14. Nodiranıń anası awır psixikalıq kesellikke shalınǵan bolıp, onıń minez-qulqı bala ushın qáwip tuwdıra basladı. Biraq ananıń háreketlerinde qasqannan zıyan jetkiziw maqseti joq. Balanıń máplerin qorǵaw ushın qanday ilaj qollanıladı?

• A. Ana dárhal jınayatlıq juwapkershilikke tartıladı hám qamaladı
• B. Sud arqalı ananıń ata-analıq huqıqı sheklenedi
• C. Ana avtomatikalıq túrde ata-analıq huqıqınan ayırıladı
• D. Bala mektep-internatqa jaylastırılıp, anaǵa járiyma salınadı

DURIS: B

Balanı ata-ana menen qaldırıw ata-anaǵa baylanıslı bolmaǵan sebeplerge kóre (máselen, psixikanıń buzılıwı yamasa awır kesellik) qáwipli bolsa, sud balanıń eń ústem máplerin esapqa alıp, ata-analıq huqıqın sheklew haqqında qarar shıǵarıwı múmkin (Shańaraq kodeksi, 83-statya). Bul jaǵdayda huqıqtan ayırıw yamasa jınayatlıq juwapkershilik ilajları qollanılmaydı.

ASHIQ SORAWLAR

15. Bala materiallıq shárayatı tómendirek bolǵan ata yamasa ana menen jasawdı qálese, onıń pikiri, emocional baylanıslılıǵı hám materiallıq támiynat múmkinshilikleri ortasındaǵı qarama-qarsılıq qanday sheshiliwi kerek?

ÚLGI JUWAP

Shańaraq huqıqında balanıń eń ústem mápleri principi ústem áhmiyetke iye. Shańaraq kodeksiniń 75-statyasına kóre, ata-ana bólek jasaǵanda balanıń jasaw ornı sud tárepinen balanıń mápleri hám onıń pikirin esapqa alǵan halda sheshiledi. Eger bala materiallıq shárayatı tómendirek bolǵan ata (yamasa ana) menen jasawdı qálese hám oǵan kúshli emocional baylanıslılıqtı sezse, sud tek materiallıq támiynattı tiykar qılıp ala almaydı. Materiallıq shárayat áhmiyetli, biraq ol balanıń ruwxıy tınıshlıǵı hám ruwxıy rawajlanıwınan ústem qoyılmaydı. Sud balanıń jasın, ata-ananıń etikalıq pazıyletlerin hám balaǵa ajırata alatuǵın waqtın bahalaydı. Shańaraq kodeksiniń 68-statyası talabına bınayan, balanıń pikiri álbette kórip shıǵılıwı shárt. Materiallıq támiynattağı kemshilikler ekinshi (materiallıq jaǵdayı jaqsı bolǵan) ata yamasa anadan nızamlı tártipte aliment hám qosımsha qárejetlerdi óndiriw arqalı qaplanıwı múmkin. Alternativ jantasıw retinde, eger materiallıq shárayatı tómen ata-ananıń jasaw ornı balanıń den sawlıǵı yamasa bilim alıwı ushın ulıwma jaramlı bolmasa (máselen, sanitar normalarǵa juwap bermese yamasa qáwipli aymaqta bolsa), sud balanıń qálewine qaramastan, onıń qáwipsizligi hám fizikalıq rawajlanıwın gózlep, materiallıq shárayatı jaqsıraq ata-anaǵa beriwi sheshiwi múmkin. Biraq, ádettegi jaǵdaylarda emocional baylanıslılıq hám ámeldegi qamqorlıq materiallıq ústemlikten joqarı bahalanadı.

16. Baladan bólek jasap atırǵan ata yamasa ana menen qarım-qatnasıqtı sheklew talabı balanıń qáwipsizligi menen tiykarlanǵanda, haqıyqıy qáwipti ata-analar ortasındağı jeke adawattan ajıratıw ushın qanday dáliller hám bahalaw kriteriyleri zárúr?

ÚLGI JUWAP

Baladan bólek jasap atırǵan ata yamasa ananıń bala menen qarım-qatnasıq qılıw huqıqı Shańaraq kodeksiniń 76-statyası menen kepilliklengen. Qarım-qatnasıqtı sheklew tek ǵana bul ushırasıwlar balanıń fizikalıq hám psixikalıq den sawlıǵına, etikalıq rawajlanıwına zıyan keltirgen jaǵdayda ǵana ámelge asırılıwı múmkin. Haqıyqıy qáwipti ata-analar ortasındağı jeke adawattan ajıratıw sud hám qáwenderlik organları ushın quramalı wazıypa bolıp tabıladı. Bunı bahalaw ushın obyektiv dáliller talap etiledi. Birinshiden, qáwenderlik hám qamqorlıq organınıń juwmaǵı áhmiyetli bolıp, olar ata-ananıń jasaw shárayatın hám bala menen qatnasıǵın tikkeley úyrenedi. Ekinshiden, balanıń psixikalıq jaǵdayın anıqlaw ushın ǵárezsiz psixologiyalıq ekspertiza tayınlanıwı zárúr. Psixolog balanıń qorqıwı haqıyqıy ma yamasa ol ekinshi ata-ana tárepinen unamsız tásir arqalı qáliplestirilgen be ekenligin anıqlap beredi. Úshinshiden, huqıqbuzarlıq, zorlıq yamasa spirtli ishimliklerge beriliw jaǵdayların tastıyıqlawshı medicina maǵlıwmatnamaları, profilaktika inspektorınıń dalalatnamaları yamasa sud qararları haqıyqıy qáwiptiń materiallıq dálili bolıp tabıladı. Alternativ jantasıw sonnan ibarat, eger qáwip tolıq dálillenbese, biraq gúman bolsa, sud qarım-qatnasıqtı pútinley qadaǵan etiw ornına, ushırasıwlardı tek qáwenderlik organı xızmetkeri, psixolog yamasa ekinshi ata-ana qatnasıwında, qáwipsiz hám biytárep aymaqta ótkiziw tártibin belgilewi múmkin. Bul arqalı hám balanıń qáwipsizligi támiyinlenedi, hám ata-analıq huqıqı tiykarsız sheklenmeydi.

17. Erjetpegen balanıń óz jeke múlkin ǵárezsiz biylew huqıqı qanday jaǵdaylarda tolıq júzege keledi hám bul jaǵdayda ata-ananıń múlklik juwapkershiligi qanday sheshiledi?

ÚLGI JUWAP

Shańaraq kodeksiniń 93-statyasına kóre, erjetpegen balalar nızamda belgilengen tártipte jeke múlk iyesi bolıw huqıqına iye. Ádette, 14 jasqa shekemgi balalardıń múlkin olardıń atınan ata-anaları biyleydi, 14-18 jastaǵı balalar bolsa ata-analarınıń jazbasha razılığı menen pitimler dúzedi. Biraq, erjetpegen balanıń óz múlkin tolıq ǵárezsiz biylew huqıqı nızamshılıqta belgilengen emansipaciya jaǵdaylarında júzege keledi. Puqaralıq kodeksiniń 28-statyasına tiykar, eger 16 jasqa tolǵan erjetpegen shaxs miynet shártnaması boyınsha islep atırǵan bolsa yamasa ata-anasınıń razılığı menen isbilermenlik iskerligi menen shuǵıllanıp atırǵan bolsa, ol tolıq muamalaǵa uqıplı dep járiyalanıwı múmkin. Sonday-aq, Shańaraq kodeksiniń 15-statyasına kóre, erjetkenge shekem nızamlı tiykarda nekeden ótken puqara da tolıq muamala uqıplılığına iye boladı. Bul jaǵdaylarda bala óziniń barlıq dáramatları, sawǵa yamasa miyras arqalı alǵan múlkin ǵárezsiz basqaradı.

Bunday jaǵdayda ata-ananıń múlklik juwapkershiligi máselesi áhmiyetli orın tutadı. Bala tolıq muamalaǵa uqıplı dep járiyalanǵannan soń (emansipaciya), ata-analıq huqıq hám minnetlemeler, sol qatarda, múlklik juwapkershilik tamamlanadı. Ata-ana emansipaciya qılınǵan erjetpegenniń minnetlemeleri boyınsha, sol qatarda, ol tárepinen jetkizilgen zıyan boyınsha juwapker bolmaydı. Alternativ jantasıwda, eger bala emansipaciya qılınbaǵan bolsa, onıń isbilermenlik yamasa basqa iskerliginen kelip shıqqan zıyanlar ushın ata-ana subsidiar yamasa tolıq juwapkershilikti óz moynına alıwda dawam etedi. Bul qaǵıyda úshinshi shaxslardıń huqıqların qorǵawǵa qaratılǵan.

Glossariy

ATA-ANALIQ HUQIQINAN AYIRIW
Ata-ananıń óz minnetlemelerin orınlamawı, aliment tólewden bas tartıwı, balaǵa shápáátsiz qatnasıqta bolıwı yamasa qasqannan jınayat sadır etiwi aqıbetinde sud tártibinde barlıq ata-analıq huqıqlarınıń biykarlanıwın ańlatıwshı huqıqıy ilaj.

Mısal: Sud qararı menen turaqlı ishkishilikke berilgen ata óz huqıqınan ayırıldı.

Baylanıslı terminler: Ata-analıq huqıqın sheklew, Ata-analıq huqıqın tiklew

ATA-ANALIQ HUQIQIN SHEKLEW
Balanı ata-ana menen qaldırıw bala ushın qáwipli bolǵanda, sud tárepinen ata-ananı ata-analıq huqıqınan ayırmaǵan halda balanı olardan alıp qoyıw hám shaxsan tárbiyalaw huqıqın waqtınsha toqtatıw.

Mısal: Ananıń psixikalıq keselligi sebebi menen sud onıń ata-analıq huqıqın sheklep, balanı qáwenderlikke berdi.

Baylanıslı terminler: Ata-analıq huqıqınan ayırıw, Qáwenderlik hám qamqorlıq organı

BALANIŃ ÓZ PIKIRIN BILDIRIW HUQIQI
Shańaraqta balanıń máplerine tiyisli hár qanday másele sheshilip atırǵanda, sonday-aq sud yamasa hákimshilik kórip shıǵıw processinde balanıń óz jasına qaramastan erkin sóylew hám óz qálewin bildiriw múmkinshiligi.

Mısal: Ata-ana ajırasıp atırǵanda on jaslı bala sud májilisinde kim menen jasaw qálewin bildirdi.

Baylanıslı terminler: Balanıń jeke múlklik emes huqıqları, Bala mápleriniń ústemligi

BALANIŃ JEKE MÚLKLIK EMES HUQIQLARI
Balanıń shańaraqta jasaw hám tárbiyalanıw, ata-anasın biliw, qarım-qatnasıq qılıw, qorǵanıw, óz pikirin bildiriw hámde ism, ata ism hám familiya alıw sıyaqlı materiallıq baylıq penen baylanıslı bolmaǵan mutlaq huqıqları.

Mısal: Baba hám kempir apa menen kórisiw balanıń jeke múlklik emes huqıqlarınan biri esaplanadı.

Baylanıslı terminler: Balanıń óz pikirin bildiriw huqıqı, Balanıń múlklik huqıqları

ATA-ANA HÁM BALALARDIŃ ULIWMA MÚLKI
Ata-ana hám on tórt jasqa tolǵan erjetpegen balalar ortasında nızamda belgilengen tártipte yamasa olardıń ózara kelisimi tiykarında júzege keletuǵın, birgelikte iyelik etiletuǵın hám paydalanılatuǵın mal-múlk.

Mısal: Ata hám on bes jaslı ul birgeliktegi qarjıları esabınan ulıwma múlk retinde kompyuter satıp aldı.

Baylanıslı terminler: Balanıń jeke múlki, Balanıń múlklik huqıqları

BALANIŃ JEKE MÚLKI
Erjetpegen balanıń nızamda belgilengen tártipte sawǵa, miyras retinde alǵan, sonday-aq jeke miyneti hám isbilermenlik iskerligi nátiyjesinde arttırǵan, tek ózine tiyisli bolǵan mal-múlki hám dáramatları.

Mısal: Babasınan miyras bolıp qalǵan úy nızamlı tártipte erjetpegen balanıń jeke múlki esaplanadı.

Baylanıslı terminler: Ata-ana hám balalardıń ulıwma múlki, Balanıń múlklik huqıqları

ATA-ANALIQ HUQIQIN TIKLEW
Ata-analıq huqıqınan ayırılǵan shaxs óz minez-qulqın, turmıs tárizin hám bala tárbiyasına bolǵan qatnasıǵın unamlı tárepke ózgertkende, onıń dawsına bınayan sud tártibinde huqıqlarınıń qayta tikleniwi.

Mısal: Dawalaniwdan soń salamat turmıs tárizine qaytqan ana sud arqalı ata-analıq huqıqın tikledi.

Baylanıslı terminler: Ata-analıq huqıqınan ayırıw, Bala mápleriniń ústemligi

BALANI TEZLIK PENEN ALIP QOYIW

> Balanıń ómiri yamasa den sawlıǵına tikkeley qáwip tuwılǵanda, qáwenderlik hám qamqorlıq organı tárepinen puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organınıń húJjeti tiykarında balanı ata-anadan yamasa basqa shaxslardan tezlik penen ajıratıp alıw ilajı.

Mısal: Úyde órt qáwipi hám ata-ananıń mas halatı sebepli qáwenderlik organı balanı tezlik penen alıp qoydı.

Baylanıslı terminler: Qáwenderlik hám qamqorlıq organı, Ata-analıq huqıqın sheklew

> **QÁWENDERLIK HÁM QAMQORLIQ ORGANI**
> Balanıń huqıq hám nızamlı máplerin qorǵawshı, ata-ana qamqorlıǵınan ayırılǵan balalardı jaylastırıwshı, sonday-aq ata-ana ortasındaǵı balalar tárbiyası menen baylanıslı tartıslarda sud kórip shıǵıwında qatnasıwshı wákillikli mámleket organı.

Mısal: Ata-ana ortasında balanıń jasaw ornı boyınsha tartıs shıqqanda qáwenderlik hám qamqorlıq organı juwmaq berdi.

Baylanıslı terminler: Balanı tezlik penen alıp qoyıw, Ata-analıq huqıqın sheklew

> **BALANIŃ QORǴANIW HUQIQI**
> Balanıń óz huqıq hám nızamlı máplerin ata-anası, qáwenderlik hám qamqorlıq organı, prokuror yamasa sud arqalı qorǵawı, sonday-aq ata-ana tárepinen qılınatuǵın jaman niyetli paydalanıwlardan nızamlı tártipte qorǵanıw múmkinshiligi.

Mısal: Ata-anası oǵan bilim beriwden bas tartqanda, on bes jaslı bala qorǵaw sorap qáwenderlik organına múrájáát qıldı.

Baylanıslı terminler: Balanıń jeke múlklik emes huqıqları, Qáwenderlik hám qamqorlıq organı

Xronologiya

Ata-ana hám balalar huqıqları rawajlanıwı

> **1989 · BALA HUQIQLARI HAQQINDAǴI KONVENCIYA**
> BMT tárepinen qabıl etilgen bul xalıqaralıq húJjet balanı bólek qorǵaw hám ǵamqorlıqqa mútáj bolǵan ǵárezsiz huqıq iyesi sıpatında tán aldı.

Áhmiyeti: Bala mápleri ústinligi xalıqaralıq dárejede bekkemlendi.

> **1998 · SHAŃARAQ KODEKSINIŃ QABIL ETILIWI**
> Ózbekstan Respublikasınıń Shańaraq kodeksi qabıl etilip, onda ata-ana hám balalardıń shaxsiy múlkshilik emes hámde múlkshilik huqıqları sistemalı túrde belgilep berildi.

Áhmiyeti: Milliy shańaraq huqıqınıń tiykarǵı nızamlı bazası jaratıldı.

> **2008 · BALA HUQIQLARI KEPILLIKLERI**

> “Bala huqıqlarınıń kepillikleri haqqında”ǵı Nızam qabıl etilip, balanıń qorǵawǵa, pikir bildiriwge hám shańaraqta jasawǵa bolǵan huqıqları jánede keńeytirildi.

Áhmiyeti: Balalar huqıqların qorǵawdıń arnawlı mexanizmleri engizildi.

> **2021 · SHAŃARAQ KODEKSINE ÓZGERISLER**
> 21-apreldegi ÓRQ-683-sanlı Nızam menen Shańaraq kodeksine ata-ana hám balalardıń múlkshilik huqıqları, jeke múlkti basqarıw hám sud qararları orınlanıwına tiyisli anıqlastırıwlar kirgizildi.

Áhmiyeti: Balalardıń múlkshilik huqıqları hám támiyinatı kepillikleri kúsheytirildi.

> **2023 · JAŃA TAHRIRDEGI KONSTITUCIYA**
> 30-aprelde qabıl etilgen Konstituciyada ata-analar óz perzentlerin kámiletke tolǵanǵa shekem baǵıwı, olardıń tárbiyası hám tálim alıwı boyınsha ǵamqorlıq qılıwı bekkemlendi.

Áhmiyeti: Shańaraq hám bala huqıqları konstituciyalıq dárejede jańalandı.

> **2026 · BALA MÁPLERINIŃ ÚSTINLIGI**
> 1-iyuldağı ÓRQ-1156-sanlı Nızam menen Shańaraq kodeksine qarar qabıl qılıwda balanıń eń ústin máplerin támiyinlewge qaratılǵan qağıydalar kirgizildi.

Áhmiyeti: Barlıq dawlarda bala mápiniń ústinligi qatań belgilendi.

Mind-map

Ata-ana hám balalar huqıqları

- Balanıń jeke huqıqları: Balanıń materiallıq bolmağan mutlaq huqıqları.
- — Shańaraqta jasaw huqıqı: Hár bir bala shańaraqta jasaw hám tárbiyalanıw huqıqına iye (Shańaraq kodeksi, 65-statya).
- — — Mápke qarsı jağday: Bala máplerine qarsı bolǵan jağdaylar bunnan tısqarı (Shańaraq kodeksi, 65-statya).
- — Qarım-qatnasıq qılıw huqıqı: Tuwısqanlar menen kórisiw huqıqı (Shańaraq kodeksi, 66-statya).
- — — Bólek jasağanda: Ata-ana bólek jasağanda da qarım-qatnasıq huqıqı saqlanadı (Shańaraq kodeksi, 66-statya).
- — Qorǵanıw huqıqı: Óz huqıq hám máplerin qorǵaw (Shańaraq kodeksi, 67-statya).
- — — 14 jastan sudqa: 14 jasqa tolǵash ǵárezsiz sudqa múrájáát qıla aladı (Shańaraq kodeksi, 67-statya).
- — Fikir bildiriw huqıqı: Óz mápine tiyisli máselelerde fikir bildiriw (Shańaraq kodeksi, 68-statya).
- — — Jasına qaramastan: Wákillikli organlar jasına qaramastan pikirin tıńlaydı (Shańaraq kodeksi, 68-statya).
- — Ism hám familiya: Ism, ata ism hám familiya alıw huqıqı (Shańaraq kodeksi, 69-statya).

• — — 10 jastan razılıq: 10 jastan keyin ismin ózgertiw tek onıń razılıǵı menen (Shańaraq kodeksi, 70-statya).

• Ata-ana jeke huqıqları: Balanı tárbiyalaw hám qorǵaw boyınsha minnetlemeler.

• — Teń huqıqlılıq: Ata-ana balaǵa salıstırǵanda teń huqıqqa iye (Shańaraq kodeksi, 71-statya).

• — — Erjetkenshe: Bul huqıqlar bala 18 jasqa tolǵanda tamamlanadı (Shańaraq kodeksi, 71-statya).

• — Bilim-tárbiya beriw: Balanı tárbiyalaw hám bilim alıwın támiyinlew (Shańaraq kodeksi, 73-statya).

• — — Ústem huqıq: Basqa barlıq shaxslarǵa salıstırǵanda ústem huqıqqa iye (Shańaraq kodeksi, 73-statya).

• — Bólek jasaǵanda: Bólek jasawshı ata-ananıń huqıqları (Shańaraq kodeksi, 76-statya).

• — — Axborot alıw: Bilimlendiriw hám medicina mákemelerinen axborot alıw huqıqı (Shańaraq kodeksi, 76-statya).

• Múlklik huqıqlar: Ata-ana hám balalardıń múlkke bolǵan qatnasıǵı.

• — Bólek múlk: Ata-ana hám bala múlki bólek esaplanadı (Shańaraq kodeksi, 90-statya).

• — — Múlkdar emeslik: Ata-ana bala múlkine, bala ata-ana múlkine múlkdar emes (Shańaraq kodeksi, 90-statya).

• — Ulıwma múlk: Birgeliktegi múlk júzege keliwi (Shańaraq kodeksi, 92-statya).

• — — 14 jastan kelisim: 14 jasqa tolǵan bala menen ulıwma múlk kelisimi (Shańaraq kodeksi, 92-statya).

• — Bala jeke múlki: Balanıń ózine tiyisli múlki (Shańaraq kodeksi, 93-statya).

• — — Sawǵa hám miyras: Sawǵa, miyras hám miynet dáramatı jeke múlk bolıp tabıladı (Shańaraq kodeksi, 93-statya).

• Huqıqtan ayırıw: Ata-analıq huqıqın sud tártibinde biykarlaw.

• — Ayırıw tiykarları: Nızamda belgilengen qatań jaǵdaylar (Shańaraq kodeksi, 79-statya).

• — — Shápáátsiz qatnasıq: Balaǵa salıstırǵanda fizikalıq yamasa psixikalıq basım (Shańaraq kodeksi, 79-statya).

• — Qollanıw tártibi: Tek sud arqalı ámelge asırıladı (Shańaraq kodeksi, 80-statya).

• — — Prokuror qatnasıwı: Is prokuror hám qáwenderlik organı qatnasıwında kóriledi (Shańaraq kodeksi, 80-statya).

• — Huqıqıy aqıbetleri: Tuwısqanlıqqa tiykarlanǵan huqıqlar joǵaladı (Shańaraq kodeksi, 81-statya).

• — — Aliment saqlanadi: Ayırıw balaǵa támiynat beriwden azat etpeydi (Shańaraq kodeksi, 81-statya).

• — Huqıqtı tiklew: Sud arqalı huqıqtı qaytarıw (Shańaraq kodeksi, 82-statya).

• — — Minez-qulıq ózgergende: Turmıs tárizi hám minez-qulıq unamlı ózgergende (Shańaraq kodeksi, 82-statya).

• Sheklew hám alıp qoyıw: Balanı qorǵawdıń tezkor hám waqtınshalıq ilajları.

• — Huqıqtı sheklew: Ayırmastan balanı alıp qoyıw (Shańaraq kodeksi, 83-statya).

• — — Qáwip tuwılǵanda: Ata-ana menen qaldırıw bala ushın qáwipli bolsa (Shańaraq kodeksi, 83-statya).

• — Sheklew aqıbeti: Shaxsan tárbiyalaw huqıqı toqtatıladı (Shańaraq kodeksi, 84-statya).

• — — Tárbiya huqıqı joq: Balanı shaxsan tárbiyalaw hám jeńillikler joǵaladı (Shańaraq kodeksi, 84-statya).

• — Tezlik penen alıw: Tikkeley qáwip astında qalǵanda qutqarıw (Shańaraq kodeksi, 87-statya).

• — — 7 kúnde sudqa: Alınǵannan soń 7 kún ishinde sudqa dawa kirgiziledi (Shańaraq kodeksi, 87-statya).

Túsindiriw hám sxema

Balanı qáwipli ortalıqtan qutqarıw hám huqıqtı sheklew processı

DIAGRAMMADAǴI BAYLANISLAR

• Balaǵa tikkeley qáwip ’Xabar beriledi ’Qáwenderlik hám qamqorlıq organı
• Qáwenderlik hám qamqorlıq organı ’Hújjet soraladı ’Máhálle hújjeti
• Máhálle hújjeti ’Tiykar boladı ’Balanı tezlik penen alıw
• Balanı tezlik penen alıw ’Tezlik penen xabar ’Prokuror
• Balanı tezlik penen alıw ’Múddet baslanadı ’7 kúnlik múddet
• 7 kúnlik múddet ’Dawa kirgiziledi ’Sud kórip shıǵıwı
• Sud kórip shıǵıwı ’Ayıpsız qáwip bolsa ’Huqıqtı sheklew
• Sud kórip shıǵıwı ’Ayıplı qasqannan bolsa ’Huqıqtan ayırıw

Derekler

USI TEMANIŃ DEREKLERI

Ózbekstan Respublikasınıń Shańaraq kodeksi (30.04.1998) — https://lex.uz/docs/104720

“Bala huqıqlarınıń kepillikleri haqqında”ǵı Nızam, ÓRQ-139 (07.01.2008) — https://lex.uz/docs/1297318

Bala huqıqları haqqındaǵı konvenciya (BMT, 20.11.1989) — https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyası (30.04.2023) — https://lex.uz/docs/6445145

USINILATUǴIN ÁDEBIYATLAR (BAǴDARLAMADAN)

• Oila huquqi. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU, 2021. (Asosiy)
• Topildiyev B.R., Imomniyozov D., Musaev Q. Oila huquqi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDYU, 2025. – 126 b. (Asosiy)
• Babajanova D. Oila huquqi. O‘quv qo‘llanma. – 2024. (Asosiy)
• Yuldashev J.I. Vorislik va oila huquqi. Darslik / yuridik fanlar doktori, professor, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan yurist O. Okyulovning umumiy tahriri ostida. – T.: TDYUU nashriyoti, 2024. – 295 b. (Asosiy)
• Oila huquqida aliment munosabatlari. O‘quv qo‘llanma. U. Mahmudxodjayeva, M. Usmonova. Toshkent, 2025. 123 b. (Asosiy)
• Ota-ona va bolalar o‘rtasidagi fuqarolik va oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga solishni takomillashtirish. U. Maxmudxodjayeva. Monografiya. Toshkent, 2025. 418 b.
• Practising Family Law, 5th edition by Ian Serisier. Published: 20 June 2022. ISBN: 9780409356816. (Qo‘shimcha)

Iqtibas keltiriwden aldın hár bir derekti onıń ámeldegi rásmiy teksti menen salıstırıń.

Oqıw teksti bilimlendiriw maqsetinde jasalma intellekt járdeminde tayarlanǵan. Bul yuridikalıq másláhát emes; iqtibas keltiriwden aldın birlemshi derekler menen tekseriń. Tashkent mámleketlik yuridikalıq universiteti · Shańaraq hám miyras huqıqı.

OXFORDER LLC tárepinen jaratılǵan · Basılım 2026.11